

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 1(091)

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.28.5>

ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ МИКОЛИ БЕРДЯЄВА

Галина Коротіч

*ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»,
вул. Університетська, 7, 87500, м. Маріуполь, Донецька область, Україна
e-mail: gvkorotich@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0408-151X*

Аналізується розвиток поглядів М.О. Бердяєва щодо сутності техніки та її соціальної ролі. Із цією метою докладно вивчається, як хронологічно змінювалися ці погляди, поступово наповнюючись новим змістом, до яких ідей щодо окресленої проблематики філософ повертався у багатьох своїх роботах. Такі ідеї становлять основу його філософії техніки.

Актуальність дослідження є викликаною необхідністю подальшого осмислення досягнень науково-технічного прогресу, його негативних наслідків, його суперечливого впливу на людину і природу. Також розвідка може бути цікавою з історико-філософської точки зору. Підкреслюється, що Бердяєв розглядає техніку як втілення сутнісних сил її творця, тобто людини: її рівня розвитку, зокрема духовного, її цілей і цінностей. Стверджується, що мислитель досліджував розвиток техніки з діалектичних позицій, через формування тріади, тезою якої є первісна природна цілісність, де духовне перебуває лише потенційно. Антитеза є пов'язаною з появою техніки, особливо машинної, створенням «другої природи». Ця поява зруйнувала вихідну природну цілісність, що в подальшому призвело до виникнення різнопланових суперечностей, пов'язаних із амбівалентністю процесу створення техніки та її використання. Техніка, з одного боку, є цінністю і благом, а з іншого – дегуманізує життя. Стадія синтезу означає ситуацію конструктивного вирішення суперечностей, сформованих на стадії антитези, за рахунок одухотворення матеріальної культури, тобто підкорення техніки духовному. У такий спосіб досягається оновлена цілісність духовного і матеріального на вищому щаблі їхнього розвитку. Цей щабель не є поверненням до примітивного натурального господарства, а є пов'язаним зі створенням такої техніки, яка відповідає високому рівню духовного стану суспільства і людини. Досягнення цього є реальним завдяки переосмисленню існуючої системи цінностей. Показано, що, на думку Бердяєва, у своєму розвитку техніка має бути підпорядкованою духу, тобто духовним цінностям життя, під якими філософ розуміє, перш за все, релігійні цінності. В іншому випадку сутність людини буде й далі спотворюватися – вона буде образом і подобою машини, так і не стане образом і подобою Бога і мікрокосмом, не зможе реалізувати свої творчі здібності, створюватиме техніку, яка завдаватиме шкоди і їй, і природі.

Ключові слова: техніка, людина, природа, тріада, цінність, духовність.

Вступ. Необхідність глибокого осмислення досягнень науково-технічного прогресу, а також його негативних наслідків, його суперечливого впливу на людину, природу і світовий суспільний розвиток в цілому ставить завдання подальшого розвитку філософії техніки. Цього потребує також необхідність вирішення проблеми формування адекватних критеріїв науково-технічного прогресу, осмислення відповідальності вчених, які створюють нову техніку, і всіх, хто її використовує, за результати своєї діяльності. Це є актуальним

для формування стратегії збалансованого розвитку України та світу. Філософія техніки – важлива галузь філософського знання, яка досліджує сутність феномену техніки і технічного як цілісного, складного, такого, що безперервно розвивається, культурного феномену. Вона намагається визначити певні загальні закономірності розвитку техніки, проаналізувати світоглядні і методологічні проблеми, які стосуються цього процесу та його впливу на соціокультурну ситуацію. Особливий наголос сьогодні робиться на дослідженні аксіологічного аспекту створення нової та використання вже існуючої техніки, виняткова увага при цьому приділяється формуванню у всіх до цього причетних системи духовних цінностей, чільне місце серед яких посідають моральні. Як відомо, народження філософії техніки є пов'язаним з ім'ям Е. Капа і його працею «Основні риси філософії техніки», яка побачила світ у 1877 році. Центральною ідеєю цієї книги був принцип «органопроєкції», і це була перша спроба осмислити техніку саме з філософських позицій, з урахуванням її «людиновимірності». Свій оригінальний і при цьому значний внесок у розвиток філософії техніки зробили Ф. Десаурер, М. Гайдегер, Х. Ортега-і-Гасет, К. Ясперс, Х. Сколімовські, Ф. Рап та інші мислителі. Із сучасних досліджень необхідно пригадати ґрунтовні роботи В.М. Князева, В.Г. Горохова, Е.П. Семенюка і В.П. Мельника та інших знаних учених. Серед робіт останнього періоду слід виокремити змістовну розвідку О.Ф. Терешкун, в якій обґрунтовується актуальність гуманітарно-наукового дискурсу техніки у зв'язку зі зміною становища людини в світі [20]. Дослідниця справедливо зазначає: «У межах гуманітарно-наукового дискурсу техніки перед ученими постало важливе завдання – визначити світоглядні основи та базові цінності подальшого науково-технічного і технологічного розвитку цивілізації <...>» [20, с. 46]. Також пригадаємо цікаві роботи О.Г. Алієвої [2], М.В. Бейліна [3], в яких аналізуються питання гуманістичного характеру техніко-технологічного розвитку, наводяться міркування щодо моральних проблем цього процесу.

Можна впевнено стверджувати, що вагомий внесок у розвиток філософії техніки зробив свого часу видатний філософ зі світовим ім'ям М.О. Бердяєв, чия філософська спадщина вже десяти років повертає до себе увагу мислителів, які мають різні світоглядні позиції. Актуальність його ідей підкреслювалася у виступах учасників Міжнародних Бердяєвських читань, які відбулися в Києві в березні 1999 року [17]. З останніх робіт, присвячених творчості філософа в цілому або певним її аспектам, необхідно виокремити змістовні дослідження В.В. Попкова [19], Т.В. Кононенка [16], Р.А. Горбаня [12], С.Л. Шевченка [21], В. Ковальчук [14], О. Білянської [10]. В.В. Попков аналізує погляди Бердяєва на сутність персоналістичної революції. Т.В. Кононенко надає узагальнений аналіз філософської концепції мислителя, пояснює сутність основних понять його робіт. Р.А. Горбань висвітлює ознаки української релігійності у філософській творчості Бердяєва як представника київської школи екзистенціалізму. С.Л. Шевченко досліджує проблему концептуального визначення методологічних та ідейних підвалів екзистенціальної діалектики філософа. В. Ковальчук вивчає взаємозв'язок свободи і любові в екзистенціальній філософії Бердяєва. О. Білянська розглядає розуміння мислителем творчості (а це є одним із головних понять його робіт) як творення нових рівнів буття, нових актів духовного про-яву як шляху наближення до Бога.

Значно менше робіт присвячено дослідженню поглядів Бердяєва щодо техніки і технічного. Інтерес представляє нарис одного з відомих фінських філософів Георга Генріка фон Врігта, в якому він критично аналізує погляди Бердяєва щодо ролі техніки в житті людини, підкреслюючи, що основна сила міркувань ученого полягає не стільки в аргументації, скільки в інтуїтивних прозріннях [11]. Необхідно пригадати невеличку за обсягом, але цікаву розвідку, у якій І. Подоляк і Г. Щигельська намагаються дуже стисло окреслити особливості сприйняття Бердяєвим феномену техніки [18]. Л.О. Алексєєва стисло

аналізує основні етапи дослідження філософом теми «людина і машина», слушно підкреслюючи, що основна небезпека, на думку мислителя, криється в дегуманізації людини, яка створює техніку [1]. В. О. Кондаков у відносно невеликій розвідці доречно підкреслює песимізм Бердяєва щодо оцінки ролі техніки у розвитку суспільства [15]. Це, насамперед, пов'язано із думкою філософа про те, що техніка була результатом об'єктивації духу, зруйнувала синкретичну єдність людини із природою, цілісність самої людини. У цілому ж видається, що важливий аспект творчості філософа, пов'язаний із його міркуваннями щодо техніки і проблем її розвитку, її взаємозв'язку із людиною, є ще недостатньо вивченим у філософській літературі. Тому метою даної статті є аналіз поглядів М.О. Бердяєва на сутність і соціальну роль техніки. Необхідно проаналізувати, як хронологічно розвивалися ці погляди, поступово наповнюючись новим змістом, до яких ідей щодо окресленої проблематики філософ повертався у багатьох своїх роботах, і тому вони становлять основу його філософії техніки. Також необхідно з'ясувати, яким чином він пропонував конструктивно вирішувати суперечності, пов'язані з розвитком техніки, адже це набуло особливої актуальності з урахуванням сучасних соціокультурних умов.

Початок філософського дослідження техніки Бердяєвим. Тріада

Можна зауважити, що досліджувати проблему техніки, її розвитку і соціальної ролі М.О. Бердяєв почав у 1915 році, опублікувавши невелику за обсягом роботу «Дух і машина», основною темою якої була критика поглядів неослов'янофілів щодо ролі машини в житті людини й суспільства [4]. До того ж, перша світова війна також вплинула на появу особливого інтересу до вищезначеної проблеми. Такий наслідок технічного прогресу, як машинізація всіх сторін людського життя, змусив народників і слов'янофілів стверджувати, що розвиток техніки має негативний вплив на стан духовності. Методологічно важливим є те, що Бердяєв вже у цій роботі підійшов до аналізу даної проблеми з діалектичних позицій. У його поглядах на розвиток технічного простежується тріада: «теза» (початкова цілісна природна органічність, яка об'єднує дух і плоть, матеріальне) – «антитеза» (поява в житті людини механічного і машини, яка «розщепнула» дух і плоть та порушила початкову їхню органічну цілісність) – «синтез» (одухотворення матеріальної культури, яка передбачає взаємозв'язок розвинутої техніки і вільного розвинутого духу, досягнення оновленої цілісності на шляхах розвитку саме релігійної свідомості) [4, с. 471]. Слід зауважити, що під духом Бердяєв міг розуміти, по-перше, на всезагальному рівні, ту реальність, що в цілому протистоїть матеріальній реальності і яка є пов'язаною з Богом і світом вищої духовності; по-друге, сукупність ідей, які формують духовне життя суспільства; по-третє, вже на індивідуальному рівні, духовний розвиток людини. Під плоттю Бердяєв розуміє матеріальне, природне, а також – образно висловлюючись – родове життя. Вищезначену тріаду філософ досліджує і наповнює новим змістом у своїх подальших міркуваннях, на які впливали як соціокультурні чинники, так і особливості філософського світогляду Бердяєва. Отже, слов'янофіли вбачали в машинах і механізмах велику загрозу для цілісності духовної культури, наводячи у якості прикладу «нецілісну» раціоналізовану західну матеріальну культуру, «фаустівською душею» якої є машина. Бердяєв, критикуючи їхню позицію, помічає, що таке протиставлення духу і машини (хоча вони є пов'язаними) є помилковим, натомість доцільно порівнювати ступені духовного розвитку: високу і вільну духовність слід протиставити низькому рівню розвитку духовності. Ці різні шаблі духовного розвитку людства відповідають різним етапам технічного розвитку та ставлення до нього. Філософ слушно вказує (і буде це продовжувати систематично робити у подальшому) на неприпустимість ідеалізації примітивного натурального господарства, патріархального життєвого устрою – в них не було ані вищої духовності, ані свободи. Їхня технічна відсталість не була показником високої духовності, духовної цілісності, сили духу. Початок розвитку людства був

пов'язаний із цілковитою залежністю від природи, з жорстокою боротьбою за існування, за виживання. Тому первинна органічна цілісність, природне органічне життя не були, як це видається слов'янофілам, райським вільним станом і насправді означали елементарний рівень розвитку духу. Дух ще ніби «спочиває» в цій первісній органічності (в матерії), ніби є «розчиненим» у природі, – образно висловлюється Бердяєв. Шлях розвитку техніки – це шлях перетворення органічного, природного на штучне, на так звану «другу природу», у тому числі, на механічне, це шлях машинізації життя [4, с. 469]. Як пише філософ, це шлях «ускладнення» матерії, на якому людина звільняється від рабської залежності від сил природи. Машина бере на себе ту важку, рутинну роботу, яка раніше призначалася людині, значно полегшуючи її життя. Ми захоплюємося природою, особливо живою, вона уявляється нам прекраснішою за неживий світ техніки. Але це захоплення не означає, що потрібно всіма силами чіплятися за відсталі способи господарювання, навіть якщо вони отримали релігійне освячення у народних віруваннях. Бердяєв слушно підкреслює, що страх перед технічним прогресом є проявом слабкості й лінощів духу, любові до спокою, до тваринно-рослинного життя. Помилково вважати, що духовне гине у процесі машинізації. Остання може сприяти полегшенню визволення духу від матеріальної залежності. Так, створення світу технічного є проявом свободи людського духу і його творчих можливостей. Зауважимо одначе, пригадавши вчення Бердяєва про об'єктивізацію, що при цьому, за його міркуваннями, відбувається майже протилежний процес – процес об'єктивізації духовного у техніці. Менше з тим, машина – це є прояв духовного рівня розвитку людства, його інтелекту, певний етап цього процесу. Одухотворення – це зворотній бік машинізації [4, с. 470]. У цілковитій відповідності до своїх філософських поглядів Бердяєв убачає в процесі розвитку техніки і релігійний сенс – машина своєю появою допомагає позбутися натуралізму у релігії. Цей процес він образно називає «Голгофою природи» [4, с. 472]. Природний організм під дією машин повинен умерти, щоби воскреснути до нового життя у вигляді речей «другої природи», щоби людина та її дух звільнилися від важкої природної залежності, маючи при цьому реальну можливість попасти в іншу залежність – від самої техніки. Розуміючи існування цієї проблеми, філософ пише, що «владі розвиненої техніки, яка поневолює, можна протиставити високий і вільний дух» [4, с. 470]. Цей дух повинен не дати людині потрапити в полон техніці й технічному. У 1915 році Бердяєв ще не бачить глибини тієї небезпеки, яку несе природі й людині не контрольований з боку діалектичного розуму і моралі розвиток техніки, хоча в його міркуваннях вже є наявними певні побоювання щодо негативних проявів науково-технічного прогресу (зауваження щодо того, що машинізація перетворює людину на «гвинтик», «деталь» тощо, і філософа починає цікавити питання, як протистояти цьому перетворенню).

Подальше осмислення тріади: нові виміри дослідження

Проблему техніки філософ продовжує досліджувати в роботі «Філософія нерівності», написаній влітку 1918 року. Бердяєв вже впевнено стверджує, що ця проблема належить до глибоких метафізичних проблем [5, с. 294]. Мислитель продовжує розвивати думки, висловлені їм у роботі «Дух і машина», яку ми розглянули вище, і піднімається на більш високий рівень філософського аналізу техніки. Особливістю цього аналізу у «Філософії нерівності» є те, що він поєднувався Бердяєвим з аналізом характеру сучасного йому економічного розвитку і критикою соціалізму, а також із думками щодо космічного значення діяльності людини. Вкотре він пише зауваження щодо машинізації нашого життя, що являє собою кінець первісної цілісності родового устрою, у якій дух ще перебуває десь у глибині надр органічної матерії [5, с. 295]. Мислитель знову відзначає, що поява машини була радикальною революцією в історії людства. Змінився ритм людського життя, воно стає все більш віддаленим від природи, дисгармонічним. Перед людиною постає завдання

«оволодіння природою і регуляції її стихійних руйнівних сил» [5, с. 290]. Зростання продуктивності праці пов'язане, зокрема, із застосуванням техніки, є необхідною умовою перемоги над бідністю у матеріальному плані. Бердяєв вважає, що кризовий економічний стан, нужденність є виразом некосмічного (невпорядкованого, не організованого потрібним чином) стану світу [5, с. 287]. Подолання нужденності є пов'язаним із настанням космічної гармонії. Таким чином, земна господарча праця, у тому числі за допомогою машин, набуває у філософа космічного значення. Відповідно до особливостей свого світогляду Бердяєв підкреслює, що матеріальне життя є лише внутрішнім явищем життя духовного і має там власні витоки. Схожі думки мислитель висловлював вже в роботі «Дух і машина», тепер вони отримують подальший розвиток. Соціалізм, вважає Бердяєв, хоче загнати людину в нове рабство – рабство в економіки, в матеріального життя. Проте перед людиною-мікрокосмом стоїть завдання створення космічного господарства, створення по-справжньому мудрого управління стихіями, щоби людська діяльність перебувала в гармонії з космічними процесами. У цих міркуваннях бачимо певний вплив творчості М.Ф. Федорова, бажання розвинути далі його думки.

Бердяєв інтуїтивно, як це нього часто буває, відчував «якусь неправду» в оволодінні природою за допомогою сучасної машинної техніки. Інтуїція його майже ніколи не підводила, ба більше, щодо негативного впливу техніки на природу. Він знову пише про «розп'яття» органічної природи, про те, що природа «морщиться і висихає» від диму і шуму [5, с. 295]. Образно вказує на те, що техніка може нести смерть, тобто на глибокі екологічні проблеми і на небезпеку застосовування воєнної техніки. Машина знищує органічну природу – її ритм і цілісність. У ній «є і початок темної магії. За сучасною технікою прихована та ж психологія, яка була у чорних магів, те ж корисливе жадання влади над природними силами за допомогою зовнішніх засобів. Але через техніку розкривається можливість і світлої магії, заснованої на більшій любові до внутрішньої сутності природи» [5, с. 299]. Останнє міркування є дуже актуальним для сучасності. Важливим є не просто «знати», а й «любити» цю «внутрішню сутність», тобто, захоплюючись красою природи, вчиняти морально по відношенню до неї, відповідно використовуючи власні знання та вміння. Праця, справедливо підкреслює Бердяєв, у цілому має духовну основу, оскільки вона є пов'язаною не тільки зі споживанням, але й творчістю, і не повинна призводити до знищення природи і людини. На новому рівні філософ пише і про недоцільність протиставлення машини і духу: господарче життя не може бути протиставлено життю духовному, не може бути відірваним від останнього. Роздуми про техніку, на яку спирається праця, є пов'язаними у Бердяєва із критикою споживацького ставлення до життя, яке не сприяє подоланню бідності, а, навпаки, веде до неї [5, с. 292]. Необхідною є духовна дисципліна праці. Організація праці, господарська діяльність у цілому залежить від духовних чинників; врешті-решт дух, просвітлений релігією, повинен оволодіти стихійними силами природи. Бердяєв знову повертається до тези щодо антиномічного характеру техніки: «Машина породжує розщеплення і роздвоєння, які дуже ускладнюють наше духовне життя і роблять можливими найтонкіші його прояви» [5, с. 296]. Роздвоєння це стосується і природи, і духу. Мислитель слушно підкреслює, що на «історичну роль машини слід дивитися діалектично, про неї неможливо сказати просто «так» чи «ні» [5, с. 297]. Господарчі перемоги над природою, з одного боку, позбавляють людину цілісності, ведуть до її відриву від природи і до знищення останньої. Машина несе загибель живому, рослинам і тваринам, вона змінює людське тіло – його замінює. Знову і знову Бердяєв повертається до своєї тези про те, що минулого первісного стану не повернеш. Тобто протистояння негативним впливам техніки повинні відбуватися не в прагненні повернутися до втраченої цілісності природного родового стану із примітивним господарством і нерозвиненим

пізнанням, повною залежністю від стихійних сил природи. Світ повинен пройти через захоплення машиною, але без підкорення їй, дух не повинен підкоритися машинізації, а має остаточно визволитися і набути своєї вищої цілісності.

Пошук шляхів досягнення стадії синтезу

До питання про сутність і роль техніки Бердяєв знову повертається в своїй доповіді «Духовний стан сучасного світу», прочитаній у травні 1931 року на з'їзді лідерів Світової християнської федерації [6]. Особливістю цього повернення є те, що філософ говорить про техніку в контексті аналізу кризи сучасної культури; тим самим особливо підкреслюється соціокультурне значення техніки. Бердяєв стверджує, що сучасна криза – це, передусім, криза духовна, і її сутність полягає у відмові від цінності Бога і людини. Значною мірою ця криза породжена технікою, яка поневолила свого творця, загрожує його безпеці і взагалі існуванню. Як і багато філософів ХХ століття, Бердяєв вважає, що індустріальний устрій призвів до знеособлення людини, до втрати нею цілісності, до перемоги масової культури, яка не є виявом високої духовності. Техніка не є нейтральною по відношенню до духовного і природного життя. Мислитель висловлює глибоко справедливу за своєю суттю думку, що питання про техніку – це, насамперед, духовне питання, питання про долю людини, про її ставлення до Бога, про роль людини в світі, про завдання християнства, про взаємовідносини особистості й суспільства [6, с. 660]. Бердяєв знову підкреслює, що техніка має космогонічне значення, оскільки створює нову дійсність. Техніка – кумир сучасної людини, якому дуже багато чого офірується. Сучасна і Бердяєву, і нам людина продовжує вірити в могутність техніки; основою для цього є грандіозні практичні досягнення у її розвитку. Техніка розкриває не тільки владу людини над природою; вона може опосередковувати владу людини над людиною. Завдяки впровадженню машини в людське життя спостерігається майже повна його раціоналізація, технізація, з'являється небезпека перетворення людини на машину. Однак людське життя не може бути остаточно і без залишку раціоналізоване, завжди залишається ірраціональний елемент (про що так переконливо писав Ф. Достоєвський). Бердяєв слушно звертає увагу на те, що раціоналізація, позбавлена зв'язку з духовним, породжує ірраціональні наслідки іншого роду, а саме відносно суспільного життя – наприклад, безробіття, і веде до втрати сенсу життя. Технічний і економічний процес сучасної цивілізації перетворюють особистість на своє знаряддя, потребують від неї постійної неперервної активності, при цьому позбавляючи здатності розважливо, обгрунтовано, мудро міркувати. Але яким повинен бути протест проти машинізації? Романтична реакція (тобто повернення до минулої патріархальщини) є безсилою, не вирішує проблеми (філософ продовжує давню полеміку зі слов'янофілами). Доля культури залежить від духовного стану тих, хто створює техніку та її використовує, від того, чи будуть ці процеси підпорядкованими духовним цінностям. Це є важливою, у тому числі для християн, проблемою – як ставитися до відкриттів, адже техніка остаточно зруйнувала старі погляди на те, що творець – тільки Бог; техніку створює людина, і досі ще є відкритим питання про те, наскільки ця творчість дійсно є такою, що продовжує творчий задум Бога, тобто є по-справжньому космогонічною і моральною. У машині є втіленням розуму людини, а не просто механіко-фізико-хімічні процеси. Її створено з певною метою, тому питання духовного стану людини як творця є надважливим. Техніка і способи її використання є відображенням сутності людини, її розумових і моральних якостей.

Розглянуті нами міркування Бердяєва свідчать про те, що проблема техніки завжди розглядалася ним у взаємозв'язку із проблемою людини. Тема сутності людини і взаємозв'язку різних сторін її життя постійно цікавила філософа. У творі «Про призначення людини. Досвід парадоксальної етики», який вперше було опубліковано в 1931 році, Бердяєв пише про вільну творчу сутність людини, зауважуючи, що дуже багато людей

зайнято нетворчою працею, яка або відкрито, або приховано є рабською [7, с. 309]. Філософ у цій роботі знову повертається до моральної сторони проблеми техніки, справедливо наголошуючи на важливості високого рівня морального розвитку людей, які створюють, використовують, володіють сучасною технікою. Людина і космос поділяють долю одне одного, людина – це мікрокосм, однак вона також – образ і подоба Бога. Цим визначається моральна висота людських цілей і вчинків. Разом із переконанням в амбівалентності людської діяльності як такої у Бердяєва сформувалося стійке переконання в амбівалентності технічної діяльності. Техніка не тільки є цінністю і благом, не тільки свідчить про творчу силу людини, не тільки вивільняє її, вона також ослаблює та поневолює людину, механізує життя і робить індивіда образом та подобою машини [7, с. 329]. Машина змінює ставлення людини до часу – вона його прискорює. Життя стає менш усталеним, і не кожен може витримати цю динаміку. Бердяєв знову пригадує свої міркування щодо соціокультурного і космогонічного значення техніки. За допомогою техніки виявляється нова для людського сприйняття природна реальність, наприклад, мікрочастинки, нові види взаємодії, а також створюється інша нова реальність, яка має і соціальне, і космогонічне значення. Техніка може стати могутньою силою вирішення соціального питання як питання подолання голоду, хворіб, бідності. Вона надає велику владу: за допомогою техніки людина і створює, і руйнує, може спричинити загибель мільйонів собі подібних і космічну катастрофу. Духовний стан людини, яка володіє технікою такої сили, набуває тут вирішального значення.

Остаточне уточнення Бердяєвим тріадичного розвитку техніки

У 1933 році М.О. Бердяєв публікує роботу «Людина і машина», де продовжує аналізувати поняття «техніка», уточнюючи і розвиваючи вже написане щодо її ролі в житті суспільства і людини, а також космосу [8]. Він уточнює тріаду, яку розпочав розглядати у роботі «Дух і машина»: «зануреність духа в природу» – «виокремлення духа з природи і виникнення духовності» – «активне оволодіння духа технікою і природою». Техніка повинна слугувати цілям життя, більшість з яких не належать до області технічного, а перебувають у сфері духовного. На жаль, і за часів Бердяєва, і в наші часи технічні засоби для досягнення цілей життя часто підміняють собою такі цілі й підпорядковують собі людину, яка теж стає певним засобом.

У роботі «Людина і машина» Бердяєв особливо зупиняється на культуроформуючій функції техніки. Наприклад, кінематограф став можливим завдяки технічним відкриттям. Мислитель слушно помічає, що технічні засоби є знаряддями об'єднання людства, хоча ними можуть користуватися для негативних і вульгарних цілей. (Тут можна пригадати суперечливий вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.) Бердяєв у 1933 році засмучується, що досі не створено цілісну філософію техніки, як і етику техніки. Він сам зробив дуже великий внесок у створення цієї філософії, а тоді, в 30-ті роки ХХ століття, зауважував, що ще не зроблено найголовніше – не усвідомлено техніку як проблему духовну, як космологічне явище [8, с. 153]. Проблема техніки є пов'язаною з проблемою ставлення людини до природи, особистості до суспільства, відношення духу і матерії, ірраціонального і раціонального. Техніка не є нейтральною по відношенню до духовного і душевного. Бердяєв підкреслює, що вона змінила свідомість людини, з її допомогою людина охоплює всю землю і простір над нею. Коли в епоху Відродження виявилася нескінченність Всесвіту, людина відчула себе не мікрокосмом, а піщинкою. Розвиток техніки повернув людині відчуття власної сили, спроможність оволодіння нескінченим космосом. Разом із тим масове виробництво, впливаючи на життєвий устрій людини, знищує будь-яку індивідуальність, все стає безособово-масовим, позбавленим власного образу. Машинізація перетворює людину на засіб і знаряддя. У цьому проявляється

дегуманізація людського життя. Уникнути всього цього можна не запереченням техніки, а підкоренням її духовному, встановивши відповідну ієрархію цінностей. Підсумовуючи написане ним на тему «людина – техніка», Бердяєв відзначає, що в своєму історичному розвитку людство проходить різні стадії. На початку своєї історії людина була рабом природи і вела боротьбу за своє самозбереження і визволення. У процесі цієї боротьби було створено культуру, виникли держави, національна єдність, класи. Однак людина перетворилася на раба ознак цивілізаційності. Сьогодні вона хоче оволодіти суспільними силами, але при цьому людина стає рабом організованого суспільства і техніки, рабом машини, на яку перетворено суспільство і непомітно перетворюється сама людина. Тому постійно існує проблема преображення людини, повернення їй людської гідності. Для вирішення цієї проблеми слід ще раз повернутися до аналізу сутності й сенсу людського життя, до усвідомлення особливої ролі людини на землі і в космосі. Для формування правильної відповіді, вважає Бердяєв, необхідно звернутися до християнства. На його думку, шлях здійснення покликання людини є шляхом до царства Божого, яке є не тільки царством небесним, але й царством перетвореної землі, перетвореного космосу [8, с. 162].

У 1934 році побачили світ роботи Бердяєва «Я і світ об'єктів. Досвід філософії самотності й спілкування», «Доля людини у сучасному світі. До розуміння нашої епохи», в яких філософ продовжує міркувати над проблемою техніки, повторюючи раніше написані думки щодо амбівалентності техніки, її суперечливої соціокультурної ролі, її дегуманізуючого впливу на особистість, пов'язує процес створення техніки із процесом об'єктивації людського духу, вважаючи технізацію граничною формою об'єктивації, а також журиться з приводу відірваності економічного життя від духовного [9].

У роботі «Царство Духа і царство Кесаря», яка побачила світ вже після смерті автора, а саме у 1951 році, Бердяєв доповнює свою тріаду щодо розвитку техніки, переосмислює її й пише, що можна (правда, не зовсім хронологічно) виокремити чотири періоди у відношенні людини до космосу. Перший період – це занурення людини у космічне життя, залежність від об'єктного світу, невиокремленість особистості; людина ще не оволоділа природою, ставиться до неї магічно і міфологічно (примітивне скотарство і землеробство, рабство). Це – теза. Другий період є пов'язаним із вивільненням від влади космічних сил, від духів і демонів природи (елементарні форми господарства, кріпосництво). Третій період включає механізацію природи, наукове і технічне оволодіння природою, розвиток індустрії у формі капіталізму, вивільнення праці й поневолення її експлуатацією знарядь праці, необхідність продавати працю за заробітну платню. Четвертий період є пов'язаним із розкладанням космічного порядку у відкритті безкінечного великого і безкінечно малого, створенням технікою нової організованості (на відміну від органічності), страшне зростання влади людини над природою і рабство людини у власних відкриттів [9, с. 588]. Ці періоди являють собою розгортання антитези. Можливим є також п'ятий період у ставленні людини до природи, в якому буде відбуватися ще більше оволодіння людиною природними силами разом із реальним вивільненням праці завдяки підкоренню техніки духу, тобто вищим духовним цінностям. Буде досягнуто рівень духовного ставлення людства до природи і техніки [9, с. 589]. При цьому, через духовне начало, яке пов'язує людину з Богом, вона стає незалежною і від природної необхідності, і від влади техніки. Цей період є стадією синтезу.

Висновки. У даному дослідженні ми прослідкували еволюцію поглядів М.О. Бердяєва щодо сутності техніки, її соціальної, культуроформуючої й навіть космогонічної ролі. Показано, що філософ розглядає техніку як втілення сутнісних сил її творця – людини: її рівня розвитку, зокрема духовного, її цілей і цінностей. Можна стверджувати, що Бердяєв уявляв собі розвиток техніки з діалектичних позицій, через виявлення тріади,

тезою якої є первісна природна – цілісність, де духовне поки що є ніби «схованим» потенційно. Антитеза є пов'язаною з появою техніки, особливо машинної, створенням «другої природи»; це порушило природну цілісність, початковий синкретизм духовного і матеріального, в подальшому призвело до виникнення нових різнопланових суперечностей, пов'язаних із амбівалентністю процесу створення техніки та її використання. Розкрито, що, з точки зору Бердяєва, синтез означає стадію ефективного вирішення суперечностей, сформованих на стадії антитези, за рахунок одухотворення матеріальної культури, тобто підкорення техніки духовному, і у такий спосіб досягнення оновленої цілісності духовного і матеріального вже на іншому щаблі їхнього розвитку. Цей щабель є ознакою створення такої техніки, яка відповідає високому рівню духовного розвитку суспільства. У багатьох роботах філософ розглядає техніку як вияв сутності людини, яка її створила та використовує і яка сама, а не тільки природа, змінюється внаслідок цього процесу. Масове повернення до колишнього примітивного натурального господарства не є можливим (хоча у світі існує потяг до органічності, до зміни створеного індустріалізацією стилю життя), принаймні з огляду на досягнутий стан розвитку людства. Однак із робіт Бердяєва можна зробити оптимістичний висновок, що повернення до гармонійного із природою і космосом стану є можливим і навіть за умов активного подальшого науково-технічного розвитку. Це є реальним завдяки переосмисленню наявної системи цінностей. У своєму розвитку техніка має бути підпорядкованою духовним цінностям життя, під якими Бердяєв розуміє, перш за все, релігійні цінності. Інакше сутність людини буде й далі спотворюватися – вона буде образом і подобою машини, так і не стане образом і подобою Бога і мікрокосмом, не зможе реалізувати свої творчі здібності, створюватиме техніку, яка завдаватиме шкоди і їй, і природі. Вважаємо, що ці думки філософа є справедливими й актуальними для сьогодення.

Як перспективу подальшого дослідження можна було б запропонувати порівняти погляди М.О. Бердяєва і К. Яспера щодо проблеми техніки.

Список використаної літератури

1. Алексеева Л.А. Феномен техники в интерпретации Н.А. Бердяева. *Ноосфера і цивілізація*. 2014. Вип. 1. С. 5–12.
2. Алієва О.Г. Деякі міркування щодо моральних та етичних проблем розвитку техніки. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2017. № 5(80). С. 12–21. URL: <http://oaji.net/articles/2017/690-1516189190.pdf> (дата звернення : 28.08.2021).
3. Бейлин М.В. Социально-гуманитарная составляющая в стратегии научно-технологического развития. *Практична філософія*. 2015. № 3(57). С. 3–10.
4. Бердяев Н.А. Судьба России : сочинения. Москва : ЭКСМО-Пресс; Харьков : Фолио, 1999. 736 с.
5. Бердяев Н. Философия неравенства. Москва : АСТ : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 349 с.
6. Бердяев Н.А. Смысл творчества : опыт оправдания человека. Москва : АСТ; Харьков : Фолио, 2004. 678 с.
7. Бердяев Н.А. Опыт парадоксальной этики. Москва : АСТ; Харьков : Фолио, 2003. 702 с.
8. Бердяев Н.А. Человек и машина : проблема социологии и метафизики техники. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 147–162.
9. Бердяев Н.А. Дух и реальность. Москва : АСТ; Харьков : Фолио, 2003. 679 с.
10. Білянська О. Сакралізація творчого акту в концепції Миколи Бердяєва. *Добіж / Докса*. 2018. Вип. 2(30). С. 86–95.
11. Вригт Г. Х., фон. Философия техники Николая Бердяева. *Вопросы философии*. 1995. № 4. С. 69–78.

12. Горбань Р.А. Етнорелігійний контекст активно-творчої есхатології, комюнаторного персоналізму та концепції культурної творчості Миколи Бердяєва. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2014. Вип. 1(129). С. 99–111.
13. Дольська О. Гуманістичний характер техніко-технологічного розвитку : pro et contra. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2016. № 1. С. 13–21.
14. Ковальчук В. Взаємозв'язок свободи і любові в екзистенціальній філософії М. Бердяєва. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2015. Вип. 6. С. 269–276.
15. Кондаков В.А. Философия техники в творчестве Н. А. Бердяева и современность. *Вестник ОГУ*. 2003. № 2. С. 15–17.
16. Кононенко Т.В. М.О. Бердяев: досвід персоналістичної філософії. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2014. Вип. 10(138). С. 101–111.
17. Метаморфози свободи : спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва) : український часопис російської філософії. *Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді*. Київ : ПАРА-ПАН, 2003. Вип. 1. 648 с.
18. Подоляк І., Щигельська Г. Людиновимірність феномену техніки у філософії М. Бердяєва. *Філософські виміри техніки* : збірник тез міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів (Тернопіль, 30 листопада – 1 грудня 2016 р.). Тернопіль : ТНГУ, 2016. С. 34–35.
19. Попков В.В. Концепция персоналистической революции Н. Бердяева и проблематика «революции сознания» в XXI веке. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. № 5. С. 173–176.
20. Терешкун О.Ф. Філософія техніки в сучасному гуманітарно-науковому дискурсі. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2014. Вип. 1(115). С. 43–46.
21. Шевченко С.Л. Модернізація православ'я Миколою Бердяєвим та проблема тлумачення екзистенціальної природи духовного. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Вип. 3-4(151-152). С. 190–203.

MYKOLA BERDYAEV'S PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY

Halyna Korotich

State Higher Educational Establishment "Pryazovskyi State Technical University",

Universytetska str., 7, 87500, Mariupol, Donetsk region, Ukraine

e-mail: gvkorotich@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0408-151X

The development of M. O. Berdyaev's views on the essence of technology and its social role is analyzed. For this purpose, it is studied in detail, how chronologically these views changed, gradually filled with new contents, to which ideas on the designated problematics the philosopher returned in many of his works. Such ideas are the basis of his philosophy.

The importance of the study is caused by the need to further understanding the achievements of scientific and technological progress, its negative consequences, its contradictory impact on man and nature. Also, the article may be of interest from a historical and philosophical point of view. It is emphasized that Berdyaev views technology as an embodiment of the essential forces of its creator, that is, man: his level of development, particularly spiritual, his goals and values. It is argued that the thinker investigated the development of technology from dialectical positions, through the formation of triad, the thesis of which is the initial natural integrity, where the spiritual is only potentially. The antithesis is related to the emergence of technology, especially machine technology, the creation of a "second nature".

This emergence has destroyed the original natural integrity, subsequently leading to the emergence of diverse contradictions associated with the ambivalence of the process of creating technology and its use. Technology is, on the one hand, a value and a welfare, and on the other hand, it dehumanizes life. The stage of synthesis means a situation of constructive resolution of the contradictions developed in the antithesis stage, through the spiritualization of material culture, that is, subordination of technology to the spiritual. Thus, a renewed integrity of the spiritual and the material is achieved at the highest stage of their development. This stage is not a return to primitive subsistence economy, but is linked to the creation of such technology that corresponds to the high level of spiritual state of society and man. Achieving this is realistic through a rethinking of the existing system of values. It is shown that, according to Berdyaev, technology in its development should be subordinated to the spirit, that is, the spiritual values of life, by which the philosopher understands, first of, religious values. Otherwise, the essence of man will continue to be distorted – he will be the image and likeness of a machine, and will not become the image and likeness of God and microcosm, will not be able to realize his creative abilities, will create technology, which will be harmful both him and nature.

Key words: technique, man, nature, triad, value, spirituality.